

УДК 1:37
DOI 10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).03

ЦИФРОВЕ ДИС- ТАНЦІЮВАННЯ: ГОРИЗОНТ ПЕРСПЕКТИВ ЧИ ЛАБІРИНТ НІВЕЛЮВАННЯ СМИСЛІВ?

© Гончаренко К., 2023

Катерина ГОНЧАРЕНКО

доцент, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Навчально-наукового інституту філософії
та освітньої політики,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0003-1162-9464>

Ключові слова: цифрове дистанціювання, соціальне дистанціювання, ефект присутності, система значень, розладнаний час.

З початком COVID-19 людство, на світовому рівні, поглинуло соціальне дистанціювання та самоізоляція. В українському контексті дані явища посилюються ще й у зв'язку з війною. Натепер дистанція стала майже звичним складником повсякденного життя. Відстань, якої спершу дотримувалися в публічних місцях через хворобу, нині стала майже апо-

логією комунікації, оскільки цифровий формат вийшов на перший план будь-якої взаємодії. Як колективна, так і міжособистісна взаємодії поглинені тотальною віртуальністю. Якщо з розпалом пандемії дистанціювання було кероване прагматикою необхідності, що власне лише посилювалося воєнним станом, то нині ми можемо побачити, що практика розриву зв'язків сформувала, з одного боку, соціальну звичку такого собі перманентного перебування в надзвичайній ситуації, а з іншого – стала нормою й усвідомленою відмовою.

Такий стан речей змушує задуматися, адже дистанціювання зачіпає всі сфери людського буття, зокрема й освітній процес. Якщо звернутися до оцінки даного явища, то власне перенесення освіти в діджитальний формат має дещо суперечливий характер. І тут проблема полягає не в технічному забезпеченні (його відсутності) чи неможливості якісно викладати/засвоюва-

ти матеріал, а йдеться про більш глибокий зсув, який спричиняється поступовим переходом у відсторонений режим: формується геть

інший зразок культури існуючих в обмеженому просторі. Власне це ми і спробуємо розглянути в нашій науковій розвідці.

Вступ. В одній з останніх книжкових новинок, а саме у книзі Андрія Сем'янківа «Танці з кістками», що оповідає історію паталогоанатома-невдахи, є цікавий пасаж, який цілком може бути доречною алюзією до нашої розвідки. Ідеться про порівняння клітин, або, як каже сам головний герой оповіді, про справу, навіть «не із царини метафізики, а банальної біології». «Фіброміома – одна з «добрих» пухлин: обирає собі місцину, вкорінюється і росте в ній, відмовляючись контактувати з оточенням. Відстежується бар'єром від навколишнього світу, і якщо обране місце віддалене, а скромний апетит обмежує інтенсивне зростання, усе її життя минає непомітно. Але, якщо вона впадає в око – безжалюбно йде під ніж, щоб сконати і плавати у брудній банці. Так і виходить: щоб вижити, фіброміома має бути дрібною і непомітною. Ракові клітини – зовсім інша річ. Вони допитливі і неспокійні, не бояться конфліктів і уваги. Рішучо змінюють оточення за потреби. Певно, тому позбутися їх буває важко, а часто – навіть неможливо» [6, с. 35]. І хоча цю ілюстрацію головний герой історії паталогоанатом Северин і наводить для демонстрації розшарування людей на тих, які «уміють» жити, та тих, які «не вміють» (бо й сам хотів стати тим, хто «вміє», адже любив гроші «палко, безсило й ірраціонально»), усе ж для нас вона є показовою в іншому ключі. Якщо природа тримає баланс, не допускаючи жодних преференцій, а життя всього лише продукт хаотичного танцю матерії, що розлітається в небуття з миті Великого вибуху, то більш складним явищем виявиться втримати культурну чи соціальну рівновагу, що виступають свого роду надбудовою над всіма тими природними процесами. Їхня вивищеність на декілька

ієрархічних сходинок дає змогу поєднувати водночас і диявольську підступність і янгольську сумирність, які затягує й відштовхує водночас.

Особливо це стосується тих етапів, коли відбувається формування чергової звивини, наприклад, культурного континууму. Як у даний період часу, коли людство поступово, спершу за необхідності, а надалі вже за власним бажанням простує шляхом діджиталізації. Не будемо говорити за всі сфери соціального простору, які тим чи іншим чином зачепило діджитальне дистанціювання, але от освітній простір варто відмітити. Адже, якщо за часів COVID-19 чи початку війни дистанціювання та проведення навчання «за монітором» було зумовлено необхідністю безпекових заходів, то нині (звісно, якщо не йдеться про безпеку) ми бачимо тенденцію до дистанціювання, але на засадах зручності, звички, добровільності тощо. І власне тому є необхідність вивчення даного феномену, адже ми маємо розуміти, наскільки «доброякісною» є ця клітина, що розростається, бо надто підозріло швидко вона поширюється та захоплює тіло освіти.

Отже, **об'єктом** нашої розвідки виступає цифрове дистанціювання, а **предметом** є розвиток освіти й освітніх процесів в умовах цифровізації та цифрового дистанціювання. **Мета та завдання** дослідження полягають у з'ясуванні як позитивних, так і негативних сторін цифрової освіти. Тут важливо зазначити, що ми будемо звертатися саме до цифрової освіти, яка нормалізує освітній простір із часу COVID-19 та посилюється з війною. За основу теоретичної складової частини ми будемо брати дослідження Ганса Ульріха Гумбрехта «Продуктування присутності. Що значення

не може передати» та роботу «Близькість. Мистецтво та освіта після COVID-19» Марліс де Мунк і Паскаля Гілена.

Цифрове дистанціювання: між «присутністю» та «значенням» і навпаки. Ще з початку надзвичайних подій, а саме у розпал COVID-19, а згодом і війни, щоби не припинити той же таки освітній процес, була нагальна необхідність переведення процесів (для яких це можливо) у площину цифрових технологій. У таких ситуаціях діджитальне дистанціювання було вкрай необхідне.

Хоча, якщо ми згадаємо ті події, то вслід за розмірковуваннями Марліс де Мунк і Паскаля Гілена погодимося, що кожен із нас пройшов стадію непокори та неприйняття. Це мало вияв у небажанні освоєння якихось цифрових платформ, чи то Teams, GoogleMeet чи Zoom. Вияв цієї дитячої непокори, звісно ж, долався думкою «не припиняти ж освітній процес у розпал кризи». Але для когось він вирішувався завдяки парі тренінгів із технічної некомпетентності, а комусь через приборкання власної лінії. Що об'єднувало в цьому процесі всіх, це неunikне відчуття, що «дистанційка» затримається надовго, а точніше, стане новою реальністю. Так, ми маємо визнати, що «діджиталізація освіти дає багато економічних і практичних вигод. Можна урізати штат (запиши лекцію – і вона послужить тобі ще на раз), можна проводити менше часу в дорозі. Я цілком розумію екологічні переваги того, щоб менше часу проводити в дорозі, але боюся, що в такому разі людська ціна виявиться зависокою. Діджиталізація змінює саму суть освіти» [2, с. 11]. Тут ми маємо розуміти, що в цифровому просторі зміщення акцентів є неunikним, отже, донести до слухача-здобувача інформацію в повному обсязі буде неможливим уже за самої наявності визначеного формату. Так, говорячи про близькість і простір значень, Марліс де Мунк і Паскаль Гілен зазначають, що той, хто перебуває на відстані, а саме по той бік монітора, є тілом, яке втрачає свою

ауру. Воно цікаве лише якусь мить, але дуже швидко акценти з нього зміщуються на щось геть периферичне: на тло позаду, на чат, на зображення колег тощо. Отже, ми отримуємо розсіяну увагу та низький відсоток включеності у процес. «<...> Вони зовсім близько, у нас на екрані, та втрачають частину власної привабливості разом із своєю унікальною, нематеріальною віддаленістю. Натомість ми отримуємо якусь з'яву, різко усвідомлюємо якусь соціальну дистанцію і тільки дратуємося. <...> До того ж від втрати аури до втрати пристойності – один крок. Я аж стрепенувся і відвернувся, коли колега почав захоплено длубатися в носі під час наради в Zoom. З подивом помічаю, що студенти, слухаючи онлайн-лекції, роблять макіяж чи зачіску. Так само дивуюся, коли бачу, як строгий начальник п'є каву із чашки з якимось смішним написом. А ще я ловлю себе на тому, що потай розглядаю книжкові полиці, сумнівний живопис й особисте майно на тлі. Я мимоволі компенсую брак близькості вуаеризмом. От і спробуйте так повикладати» [2, с. 24].

Діджитальна дистанція, як би то не було сумно, вносить свої корективи у формування нового типу уваги, яка й без того перебуває в дещо розхристаному стані. Як ми пам'ятаємо, з початком інформаційного буму, ери високих технологій людина ввійшла у стан, коли панівною стала так звана кліпова свідомість, отже, і кліповий тип мислення. Швидкість змінюваних потокових образів на екрані власного гаджету поступово призвела до того, що функція акцентуації уваги та занурення в будь-який контент більш ґрунтовно почала витіснятися більш легкою формою ковзкої уваги. Людині стає досить фрагмента тексту, вирізки, шматка образу для того, щоби сформувати «думку» та винести вердикт: нудно, гарно, прийнятно, цікаво/нецікаво тощо. Керуючись саме таким типом «уважності», отже, і мислення, ми нині отримали поступове підстроювання контенту під дані людські характеристики: короткі ві-

деоролики, статті із зазначеною кількістю хвилин для їх прочитання, перехід на калейдоскоп образів, що не потребують зайвого аналізу, а лише рясніють яскравістю зовнішнього вираження тощо. Посилився ефект даного феномену ще й через вимушене дистанціювання. Тепер увага не просто фрагментарно чіпляє якість вирізки зі спільного гла зображення на моніторі/дисплеї технічного засобу, вона ковзає по ньому в намаганні знайти та зачепитися бодай за щось, що може дати хоча б якусь миттєву затримку/зупинку.

Зважаючи на даний факт, є сенс говорити про те, що такий дистанційний формат навчання є геть малоефективним. «Викладання не зводиться до того, що особа А передає інформацію особі Б. Практика в тій чи тій формі потрібна навіть у викладанні теорії. Лекція – це момент, коли всі присутні (і викладач, і учні) перебувають на одній хвилі та ведуть розмову, щоб сформулювати певні ідеї: ідеї, які поєднують» [2, с. 27]. Саме можна погодитися з думкою, що клас, як і аудиторний простір, перебування в їхніх межах дозволяють принаймні спробувати сформувати «ефект життя», отже, і ефект спільної долученості до процесу.

Залежність від пікселів, або звичка дистанціюватися, або від кінофільму до футбольного матчу. Спроби відновлення традиції безпосередньої комунікації, близькості присутності, а також аудиторних занять, які ми бачимо натепер, можна вважати новим життям, але не варто забувати, що це дещо інша історія. Повернутися до такого ж стану, у якому перебував освітній простір за часів до-діджитального повноформатного дистанціювання, вже не вдасться. І пояснень для цього може бути декілька.

З одного боку, протягом тривалого часу перебування суто «за монітором» сформувалася свого роду залежність «від пікселів». А точніше, блукаюча, ковзка увага вже майже вимагає монітора, з якого вона щось намагається для себе вичепити,

а безпосередня присутність, якщо й не лякає, то більше схиляє до якихось повсякденних розмов, за якими люди встигли засумувати. З іншого – звичка дистанціюватися змушує людину повернутися до її природного, а саме до лінощів. Навіщо зайвий раз примушувати себе кудись вибиратися, якщо можна провести лекцію, нараду чи й просто поспілкуватися завдяки якійсь із дистанційних платформ.

Та повернемося до питання уваги, яка звикла ковзати по периметру монітора та простору стін кімнати. Варто звернутися до такої складової частини, як обтяжливість додатковими смислами, яку й пропонує сам цей простір. Тут ми приходимо до зворотного боку діджитального дистанціювання, яким би перспективним чи звичним воно не було. Якоїсь миті, висловлюючись сартрівською мовою, від звично-просторового континууму починає нудити. І в такий момент людина здатна повернутися до прагнення «присутності».

Ганс Ульріх Гумбрехт у своїй розвідці «Продуктування присутності. Що значення не може передати» [3] зауважує, що людина здатна отримувати насолоду від наповненості простору матеріально-речовим оточенням, у яке можна зануритися, сконцентруватися на ньому. Отже, постійне та безкінечне лавірування в заданій системі координат «монітор – кімната» / «кабінет – книжкова полицка тощо» не дає можливості оприявлення, а навпаки, розчиняє людину в цьому просторі. Проблема тут полягає в тому, що все є надто звичним. Людина втрачає матеріал для освоєння та пізнання. Тут варто розуміти, що звук, голос, який долинає з монітора, є не чим іншим, як фоновим шумом, не більше. Який відлунює, але не залучає. «Голос, крик – зазвичай, тріснутий, мов крига на березневому водосховищі, що ось-ось розпадеться на безліч колючих уламків. Адже будь-які слова, то туман, що намотується величезним клубком павутини на прогорілий чайник, що нагадує спалений рейхстаг, але бажаний приховати свою понівеченість, а

інколи й неспроможність. Голосом намагаються погрожувати, голосом захищаються, тим же голосом бояться чи остерігаються. Голосом передають сентенційні завчені шаблони, що нагадують пограбовані піратами вітрильниці. Завдяки голосу людина формує свій власний портрет, який намагається начепити на дошку пошани, але його весь час чомусь вимиває дощем. Таке собі транзитивне світило із запахом пересмаженого і гіркого, із запахом байдужості і відстороненості, із запахом чужого життя, яке намагалися присвоїти та видати за своє. Завдяки голосу людина виривається поза межі власного кокона, поза межі зрозумілого (чи того, що б насамперед треба було зрозуміти), і це завжди виявляється катастрофою, травмою» [5, с. 18]. І ця катастрофа є більш разуючою, якщо навіть не бачити, отже, і не сприймати адресата даного голосу.

Коли Ганс Ульріх Гумбрехт говорить про присутність, то має на увазі таке. «Поняття «присутність» [*presence*] позначає не тимчасове, а просторове відношення до світу та його предметів. Воно допускає, що до чогось «присутнього» можна доторкнутися рукою, із чого випливає, що воно, у свою чергу, може здійснювати безпосередній вплив на людське тіло. Термін «виробництво» [*production*] можна використовувати відповідно до його етимологічного кореня (лат. *producere*), який позначає дію фіксування будь-якого предмета у просторі. Отже, під «виробництвом присутності» маються на увазі будь-якого роду події та процеси, які викликають або підсилюють вплив «присутніх» об'єктів на людські тіла» [3, с. 11]. Так, ми маємо підкреслити те, що перебування, наприклад, у просторі аудиторії чи кабінету, у близькій присутності інших створює кардинально відмінний ефект, аніж той, який можливий за умови дистанційної ізоляції. Відповідно до гумбрехтівської логіки, у якій є частка здорового глузду, діджитальне дистанціювання й усталені за нього дії можна вважати чимось на кшталт неусвідомлених тілесних

практик, як-от крокувати, застібати гудзики, чистити зуби etc. Противагою цьому є долученість до простору предметів і речей, які дозволяють включити всі пізнавальні функції, отже, і мислення.

Більшу частину свого життя людина проводить у стані буденного неусвідомленого існування. Та, як вважає Ганс Ульріх Гумбрехт, це не варто сприймати як дещо негативне. Людина здатна забувати про вагомість і цінність матеріально-просторового світу. Особливо в миті, коли умисно не бажає розривати зв'язок із процесами, які відбуваються у віртуальному просторі. Так, ми можемо повсюдно побачити людей, які за розмовою весь час поглядають на телефон, п'ють каву з телефоном у руках, читають книжку і відриваються щоразу, коли приходить нове повідомлення, чи беруть до рук телефон, щойно на екрані ноутбука з'являється презентація лектора. Коли Ганс Ульріх Гумбрехт говорить про виробництво присутності, то принаймні тут він залишає простір для уможливлення розриву з постійним підключенням до Мережі. Адже події та процеси, які відбуваються довкола, здатні викликати або підсилювати вплив об'єктів на тіло, отже, і здатні включати людину: у розмову, у лекційний матеріал, у лабораторну роботу чи насолоду від споглядання пейзажу за вікном кав'ярні. Оскільки не людина впливає на речове наповнення, а матеріальні елементи повсякденності на людину.

Зрозуміло, що в гумбрехтівській позиції є і свої недоліки, адже занурення людини у присутність насамперед умикає чуттєве пізнання світу, а лише згодом задіює раціональне мислення. Але в будь-якому разі варто визнати, що в освітньому процесі це є набагато кращою перспективою, аніж абсолютна байдужа відстороненість. Взаємодія з речовим наповненням світу сприяє взаєморозкриттю простору та людини, людей, які взаємодіють.

Висновок. Ми справді живемо в «розладнаний час»: він розладнався й тисне з обох боків – «заблокованим майбутнім» і

«агресивно присутнім минулим». І добре, якщо нам пощастило бути отим стороннім спостерігачем в оточенні подій, «комплексного теперішнього», а не поглиненим ним. Отже, звернувшись до питання діджитального дистанціювання, яке набрало обертів в освітньому середовищі, ми маємо визнати, що безпосередня присутність дає більше можливостей, аніж дистанційна законсервована відстороненість. Вагомість простору, у якому перебуває людина, деякою мірою втягує її в той контекст, який передбачений простором. Так, простір кімнати вводить в атмосферу релаксу, простір аудиторії налаштовує на

лекційний матеріал, але як перший, так і другий дистанціюють людину від якогось інших форм повсякденно-просторового перебування. Отже, людина змушена дистанціюватися, але якщо йдеться про діджитальне дистанціювання, то воно є надто катастрофічним, оскільки повною мірою поглинає людину, перетворює її на безсвідомого мандрівника, який блукає в пошуках хоча б якихось значень у тому контенті, який вдається схопити з Мережі. Щодо останнього, варто пам'ятати, що це досить марний процес, оскільки лише процеси, речі чи події здатні впливати на людину, а не навпаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вальденфельс, Б. (2002).** Феноменологія тілесного існування / Вступ до феноменології. Київ : Альтерпрес. 176 с.
2. **Гілен, П., & Мунк, М. (2020).** Близькість. Мистецтво та освіта після COVID-19 / пер. з англ. Ярослава Стріха. Харків : IST Publishing. 48 с.
3. **Гумбрехт, Г.У. (2020).** Продукування присутності. Що значення не може передати / переклад з англ. Івана Іващенко. Харків : IST Publishing. 184 с.
4. **Гумбрехт, Г.У. (2019).** Розладнений час. Харків : IST Publishing. 104 с.
5. **Гончаренко, К. (2022).** «Культура мовчання» як інструмент «політики голосу». Вища освіта України, № 4. Київ, Вид. дім «Гельветика». С. 13–20.
6. **Сем'янків, А. (2022).** Танці з кістками. Київ : Віхола. 368 с.
7. **Університет і місто: стратегії та практики взаємодії. (2022).** Колективна монографія / за ред. Дмитра Шевчука, Лариси Засєкіної, Олега Лагоднюка. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія». 340 с.

REFERENCES

1. **Valdenfels, B. (2002).** *Fenomenolohiia tilesnoho isnuvannia / Vstup do fenomenolohii [Phenomenology of bodily existence / Introduction to phenomenology]*. K. : Alterpres. 176 s. [in Ukrainian].
2. **Hilen, P., & Munk, M. (2020).** *Blyzkist. Mystetstvo ta osvita pislia COVID-19 [Proximity Art and education after COVID-19]*. (Strikh, Ya. Trans). Kharkiv: IST Publishing. 48 s. [in Ukrainian].
3. **Humbrekht, H.U. (2020).** *Produkovannia prysutnosti. Shcho znachennia ne mozhe peredaty [Production of presence. That value cannot convey]*. (Ivashchenko, I. Trans). Kharkiv: IST Publishing. 184 s. [in Ukrainian].
4. **Humbrekht, H.U. (2019).** *Rozladnanyi chas [Disorganized time]*. Kharkiv: IST Publishing. 104 s. [in Ukrainian].
5. **Honcharenko, K. (2022).** "Kultura movchannia" yak instrument "polityky holosu" ["Culture of silence" as a tool of "voice politics"]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 4. Kyiv, Vyd. dim "Helvetyka". S. 13–20 [in Ukrainian].
6. **Semiankiv, A. (2022).** *Tantsi z kistkamy [Dancing with bones]*. K. : Vikhola. 368 s. [in Ukrainian].
7. **Universytet i misto: stratehii ta praktyky vzaiemodii. (2022).** *[University and city: strategies and practices of interaction]*. Kolektyvna monohrafiia / za red. Dmytra Shevchuka, Larysy Zasiiekinoi, Oleha Lahodniuka. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". 340 s. [in Ukrainian].

Kateryna HONCHARENKO

DIGITAL DISTANCE: A HORIZON OF PERSPECTIVES OR A LABYRINTH OF THE LEVELING OF MEANING?

Abstract. *With the onset of COVID-19, humanity, on a global level, has been engulfed in social distancing and self-isolation. In the Ukrainian context, these phenomena have also intensified in*

connection with the war. Today, the distance has become an almost usual component of everyday life. The distance that was first maintained in public cities due to illness has now become almost an apologia for communication as the digital format has come to the forefront of any interaction. Both collective and interpersonal interactions are absorbed by total virtuality.

If, at the height of the pandemic, distancing was driven by the pragmatics of necessity, which was actually only intensified by the martial law, now we can see that the practice of breaking ties has formed, on the one hand, a social habit of a kind of permanent stay in an emergency situation, and on the other, it has become norm and conscious refusal.

This state of affairs makes one think, because distancing affects all spheres of human existence, including the educational process. If we turn to the assessment of this phenomenon, then the actual transfer of education to the digital format is somewhat controversial. And here the problem is not so much technical support (its absence) or the impossibility of teaching/assimilating the material qualitatively, but rather a more profound shift caused by the gradual transition to a detached mode: a completely different sample of culture existing in a limited space is being formed. Actually, we will try to consider this in our scientific research.

Key words: *digital distancing, social distancing, presence effect, value system, disordered time.*